

Hilkka A. Lindroos: Onomatopoická slovesa ve finštině

Motto:

Označení slova jako onomatopoické a deskriptivní bylo v historickém hláskoslovném bádání chápáno už jako dostačující vysvětlení. Znamenalo to totéž, jako by se říkalo, že není možné očekávat žádné jisté výsledky. Onomatopoická slova se tak dostala na periférii zájmu, do druhohradě pozice.

Paavo Ravila 1952

1. Dlouholetá praxe při vyučování finštiny českým studentům přináší různé poznatky ze všech jazykových oblastí. Chtěla bych zde v této souvislosti aspoň v krátkosti zmínit některé sémantické aspekty finských onomatopoických a takzvaných deskriptivních sloves.

Finský slovesný systém se vyznačuje bohatým derivačním aparátem, ve kterém slovo-
tvorné sufixy nejsou jen morfologickými, ale i sémantickými prostředky. Vedle reflexivní, kauzativní a kontinuativní třídy se tu u sloves běžně dále rozlišuje ještě momentánní, frekventativní, translativní a sensivní třída (srov. 4. zde dále). Každá taková morfologicko-sémantická skupina má přitom svůj sufix, který se připojuje ke slovesnému kmenu. Onomatopoická slovesa do těchto tříd zpravidla zařadit nelze, stojí mimo; označují obvykle pouze příslušné zvuky, popř. s nimi spojené pohyby.

Zvláštní postavení mají onomatopoická slovesa, především v hláskosloví. V onomatopoických slovesech 'se nám zdá, jako bychom slyšeli vztah mezi denotátem a výslovností zmíněného slova' (Ravila 1952).

2. Nechci zde rozebírat jednotlivé aspekty onomatopoických sloves, chci u nich jen poukázat na určitý jev ve finštině. Ve kmenu sloves, který určuje význam onomatopoických sloves, existuje totiž zřetelná hlásková variace. Její rámec tu tvoří určité souhlásky a v tomto rámci se prakticky může střídát všech osm finských samohlásek: *a: e: i: o: u: y: ä: ö*, ovšem s příslušným typem změny významu. Známá je v této souvislosti analýza slovesné řady *ramuta, remuta, rimuta, romuta, rumuta, rymytä, rämytä, römytä* od Rytkönen a Austerlitz. (Anttila 1976)

Podíváme-li se blíže na tento jev a srovnáme-li např. následující řady příkladů z retrogradního slovníku finského jazyka podle typů střídání, dostáváme taková slovesa (uváděna jsou většinou v 1. infinitivu):

(i)	<i>kihistä^{1,3}</i>	<i>kohista^{2,7}</i>	<i>kuhista^{3,2}</i>	<i>kahista⁴</i>	<i>kähistä^{1,5}</i>	<i>köhistä⁵</i>
	<i>sihistä¹</i>	<i>sohista⁶</i>	<i>suhista⁷</i>	–	<i>sähistä¹</i>	<i>söhistä</i>
	<i>pihistä¹</i>	<i>pohista⁸</i>	<i>puhista^{8,9}</i>	–	<i>pähistä</i>	<i>pöhistä⁹</i>
	<i>tihistä</i>	<i>tohista^{7,8}</i>	<i>tuhista⁸</i>	–	–	<i>töhistä⁸</i>
	–	<i>rohista^{10,5}</i>	–	<i>rahista⁴</i>	<i>rähistä¹¹</i>	<i>röhistä⁵</i>
(ii)	<i>kilistä</i>	<i>kolista</i>	–	<i>kalista</i>	–	–
	–	<i>solista</i>	–	–	<i>sälistä</i>	–
	–	–	<i>jylistä</i>	–	–	–
	<i>hilistä</i>	<i>holista</i>	<i>hulista</i>	<i>helistä</i>	<i>hälistä</i>	<i>hölistä</i>
	–	<i>molista</i>	<i>mulista</i>	–	–	<i>mölistä</i>
(iii)	<i>humista⁷</i>	<i>jumista</i>	<i>kumista</i>	–	<i>mumista</i>	<i>rumista</i>
	<i>hymistä</i>	<i>jymistä</i>	–	–	<i>mymistä</i>	<i>rymistä</i>
(iv)	<i>ritistä¹²</i>	<i>rotista</i>	<i>rutista</i>	<i>ratista</i>	<i>rätistä</i>	<i>rytistä</i>
	<i>litistä</i>	<i>lotista</i>	–	–	<i>lätistä</i>	<i>lötistä</i>
	<i>nitistä</i>	–	–	<i>natista</i>	–	–
	<i>kitistä</i>	–	–	–	<i>kätistä</i>	–

Všechna slovesa, jejichž význam není bez detailního popisu distribuce možný (ta by ovšem představovala zvláštní konfrontační studii), sledují hláskový vzorec **K + V + K** v kořenu slova. Významová variace tu souvisí s výškovou kvalitou samohlásek: čím vyšší je samohláska, tím je i napodobený zvuk jasnější, vyšší. Slovesa *kilisee* a *helisee* (ii) napodobují zvuky vysoké, např. cinkání sklenic, rolniček ap. Slovesa se středně vysokou samohláskou *o, u*, příp. *ö, y* zachycují zvuk nižší, např. zvuky dřeva, padajících menších kamenů ap.; u vokálu *u* jde často i o zvuk dutý. Konečně slovesa s nejnižšími samohláskami *a*, příp. *ä* znázorňují zvuky, které působí větší předměty nebo i nízké lidské hlasy, např. *kähinä, sähinä, rähinä*.

Význam sloves ale dokresluje spolu se samohláskami i některé konsonanty a skládají tak dohromady charakteristickou zvukovou formu některých sloves. Tak např. zvuk lesa a mírnějšího větru se objevuje ve slovesech často zprostředkovaný skrz konsonanty *s* a *m*, např.

suhisee humisee mumisee

Se silnějším větrem a jeho zvukem se však mění i kvalita samohlásky, ale i souhlásky slovesa, srov. *kohisee – kumisee*.

Ve zvuku tekoucí vody se často objevuje *l* a *s*, *vesi lisee*, ale podle síly pádu vody se tu mohou objevovat také *sohista, kohista, kumista*, podobně i pro vítr.

Lze sem ještě zahrnout např. i řadu sloves, která označují smích. Stejně jako např. v češtině i zde hrají svou roli samohlásky. Ve finštině se tato slovesa tvoří reduplikací kmenové slabiky, např.

huhittää hohottaa hahattaa

nebo samohlásky

röhöttää rähättää

3. Ve finštině se v onomatopoických slovesech objevují také diftongy a dlouhé samohlásky, tedy typ **K + VV + K**. Příklady:

(v)	<i>miukua</i> ¹³	<i>moukua</i>	<i>maukua</i>
	–	–	<i>naukua</i>
(vi)	<i>kaakattaa</i> ¹⁴	<i>paapattaa</i>	<i>raakua</i>

Dalším typem jsou slovesa, která jsou vytvořena podle vzorce

K + V(V) + KK(K):

(vii)	<i>haukkua</i> ¹⁵	<i>raakkua</i>	<i>rääkkyä</i>		
	<i>paukkua</i> ¹⁶	<i>vaakkua</i>	–		
(viii) ¹⁷	<i>leiskua</i>	<i>loiskua</i>	<i>läiskyä</i>		
		<i>roiskua</i>	<i>räiskyä</i>		
(ix)	<i>kollottaa</i> ¹⁸	<i>lillittää</i>	<i>lällättää</i> ¹⁹		
	<i>vollottaa</i> ¹⁸	<i>tillittää</i> ¹⁸	<i>rällättää</i> ¹⁹		
(x)	<i>hyrrätä</i> ²⁰	<i>jyrrätä</i>	<i>pörrätä</i> <i>pärrätä</i>		
(xi)	<i>kilkuttaa</i> ²¹	<i>kolkuttaa</i>	<i>kalkuttaa</i>		
(xii) ²²	<i>lipsahtaa</i>	<i>lepahtaa</i>	<i>löpsähtää</i> <i>lopsahtaa</i> <i>lupsahtaa</i> – <i>läpsähtää</i>		
	<i>nipsahtaa</i>	–	–	<i>nupsahtaa</i> <i>napsahtaa</i> <i>näpsähtää</i>	
	<i>kipsahtaa</i>	<i>kepahtaa</i>	–	<i>kopsahtaa</i> <i>kupsahtaa</i> <i>kapsahtaa</i> <i>käpsähtää</i>	
	–	–	<i>töpsähtää</i>	–	<i>tupsahtaa</i> – –

Vzor: **K + V(V) + KKK**

(xiii)	<i>helkkyä</i> ²³	<i>hölkkyyä</i> ²⁴	<i>hylkkyä</i> ²⁴
	<i>helskyä</i> ²³	<i>hölskyä</i> ²⁴	<i>holskua</i> ²⁴

(xiv) ²⁵	<i>kirskua</i>	<i>kerskua</i>	<i>korskua</i>	<i>karskua</i>
	<i>nirskua</i>	–	–	<i>narskua</i>
	<i>tirskua</i>	–	<i>tyrskyä</i>	<i>tärskyä</i>
	<i>pirskua</i>	<i>purskua</i>	<i>porskua</i>	<i>pärskyä</i>

Retrográdní slovník finského jazyka nabízí takovéto řady sloves (a ovšem i nomen) bezpočet. Nejde u nich samozřejmě jen o zvukomalebnost, i když uvedená slovesa se řadí mezi onomatopoická. Penttilä (1963) hovoří o vzniku těchto sloves v tom smyslu, že u nich může jít o derivace deinterjekční; původní interjekční sufix *-is* se pak při takovém tvoření odpojoval. Interjekce *räiskis*, *loiskis*, *huiskis*, *mäiskis*; *napsis*, *ropsis*, *höpsis*, *kupsis* nebo *rits*, *räts*, *kips*, *kops*, *kaps*, *naps*, *hups* ap. tomu nasvědčují.

4. Slovesný systém ve finštině však nekomplikuje z hlediska českého, popř. jiného cizího studenta jen nutnost přemýšlení nad výše uvedenými řadami sloves a nad možnostmi jejich překladu. Už základní systém derivace sloves nabízí řadu problémů v překladu; teprve k němu jako základu přistupuje problematika verb onomatopoických a deinterjekčních. Jak jsem už naznačila v začátku, slovesa těchto základních typů se tu tvoří sufixy, které často signalizují jednoznačně příslušný sémantický aspekt derivovaného slovesa, např.

	Kontin.	Frekventativní	Momentánní	Kauzativní
(xv)	<i>istu/u</i> ²⁶	<i>istu/skele/e</i>	<i>istu/ksi/i</i>	<i>ist/ahtaa</i> <i>istu/tta/a</i>
	<i>kulke/e</i> ²⁷	<i>kulje/skele/e</i>	<i>kulje/ksi/i</i>	– <i>kulje/tta/a</i>
	<i>juokse/e</i> ²⁸	<i>juosk/entele/e</i>	<i>juokse/ksi/i</i>	<i>juoks/ahtaa</i> <i>juokse/tta/a</i>
	<i>laula/a</i> ²⁹	<i>laule/skele/e</i>	<i>laule/ksi/i</i>	<i>laul/ahtaa</i> <i>laula/tta/a</i>
	<i>itke/e</i> ³⁰	<i>itke/skele/e</i>	<i>itke/ksi/i</i>	<i>itk/ahtaa</i> <i>itke/ttä/ä</i>

Některé slovo tvorné sufixy se řadí i k onomatopoickým slovesům, která označují hlavně zvuky přírody, např.

<i>jyr/ise/e</i>	<i>koh/ise/e</i>	<i>suh/ise/e</i>	<i>sol/ise/e</i>
<i>jyr/äjä/ä</i>	<i>koh/aja/a</i>	–	–
<i>jyr/ähtä/ä</i>	<i>koh/ahtaa</i>	<i>suh/ahtaa</i>	–

5. Dodejme ještě pár slov o tzv. deskriptivních slovesech. Ve finské gramatice se tímto termínem myslí sloveso, které nějakým způsobem popisuje vyjadřovaný děj nebo činnost; nejde tu tedy jen o zvukový jev. Tento termín tedy více méně odpovídá v české terminologii slovesu majícímu expresivitu.

Pomocí těchto sloves se ve finštině tvoří tzv. kolorativní konstrukce. Kolorativní konstrukce je vlastně výraz složený ze dvou sloves, která spolu popisují nějakou činnost. Např.

(xvi)	<i>juosta</i>	<i>lönkyttää</i>
	<i>juosta</i>	<i>piipertää</i>
	<i>juosta</i>	<i>lyllertää</i>

(xvii)	<i>nauraa</i>	<i>kihertää</i>
	<i>nauraa</i>	<i>hihittää</i>
	<i>nauraa</i>	<i>tyrskiä</i>

První sloveso tu je vždy v 1. infinitivu, je to sloveso základního děje, zde např. *běžet* n. *smát se*. Druhé sloveso je ve finštině tvaru a vlastně jen popisuje způsob, jak činnost probíhá. Např. (xvi) *lönkyttää* naznačuje, že podmět, který běží, je těžší, neohrabanější, méně šikovný, případně to může být i velké, těžké zvíře. Sloveso *piipertää* napovídá, že jde o pohyb malého člověka, dítěte, popř. malého zvířete, které má krátké nohy. Třetí sloveso *lyllertää* popisuje běh typický pro buclatější, menší ženu nebo dítě. Takto můžeme rozebrat i smích a používat spolu se základním významovým slovesem *nauraa* (xvii) různé varianty, které naznačují původce smíchu, jeho stáří i jiné vlastnosti. Při překládání se tu často objevují problémy, ale ukazuje se i um překladatele.

6. Tento příspěvek chtěl jen upozornit na některé jevy ve finštině, které zajisté v mnohém připomínají i podobné jevy v maďarštině, popř. v dalších jazycích. Především však se tímto příspěvkem chci připojit ke gratulacím k významnému výročí profesora Petra Rákosse, odborníka, který má k podobným otázkám blízko. Následující báseň snad trochu a lépe napoví, jak tato zvukomalebnost ve finštině, byť i bez překladu, vypadá. V samotném názvu básně je sloveso, které vypovídá také o jazykové příbuznosti maďarštiny a finštiny; fi. *elää*, maď. *él*, češ. *žít*.

Ken ikkunaanani haparoi –?
 Syysyössä herään – sade soi!
 Minussa menneet vavahtaa,
 yöt ennen olleet havahtaa..
 Veet pisaroi, suin tarinoi,
 kuin ihmisnauru ilakoi..
 Ken sormin ruutuun rummuttaa –?
 Yö kuohuntaansa kummuttaa,
 Veet tulvii, soi, puut huminoi,
 soi räystää, kourut kuminoi –
 lukot laukeaa – ovet aukeaa –
 pois seinät, katto raukeaa..
 Veet huminoi, veet mellakoi,
 veen nuijat multaa moukaroi –
 veen pyörre purtta kiikuttaa,
 pois vuodettani liikuttaa –
 veet teutaroi, veet ilkamoi,
 kuin tuttu askel karkeloi..
 Mun hurmaa tää, mua kammottaa –
 yön taivas auki ammottaa
 ja vaikka sade ailakoi,
 niin villit tähdet kipunoi
 ja – käsivarret – aukeaa –
 päin rintaa rinta raukeaa..

Poznámky

Překlady sloves jsou nutně jen přibližné; část sloves se tvoří ad hoc v co nejrůznějším kontextu a je tudíž takřka nemožné je překládat.

¹ Sloupec se samohláskou –i-, *kihistä, pihistä, sihistä*, ale i se – ä – *kähistä, sähistä* označuje 'syčet, vydávat zvuk sss'.

² Silný zvuk vody, deště, větru, ale i města 'hučet, hlučet'

³ 'hemžit se, míhat se'; též druhotně o zvuku viz 2)

⁴ 'šustit, šelestit, chrastit'

⁵ 'chraptět, chroptět'

⁶ o zvuku působeném silným proudem padající tekutiny, sprška něčeho; viz 2

⁷ 'šumět, ševelit'; síla různých zvuků podle výšky samohlásek, ale i podle souhlásek

⁸ 'funět, supět'

⁹ o zvuku, který vydává bažina při boření se do ní

¹⁰ 'chrčet' viz také 5)

¹¹ o hádavém hlasu, 'halasně se hašteřit'

¹² o praskotu, síla podle výšky samohlásek, např. tenký led, písek apod.; další řádek tvoří slovesa, která napodobují zvuk vody a poslední dva řádky tvoří slovesa, která napodobují kovové zvuky, např. řinčení řetězu ap.

¹³ o kočce, podle velikosti a síly mňoukání

¹⁴ o slepici, nebo i o monotonní lidské mluvě

¹⁵ o různých zvířatech, ale i o lidech

¹⁶ o mrazu, 'prskat, bouchat'

¹⁷ skupina sloves, která nejčastěji popisuje zvuky, které vydává oheň, plameny, polární záře, ale i voda ap.

¹⁸ o pláči různé síly

¹⁹ o různě hlučném povídání, hovoru

²⁰ řada sloves, která vyjadřuje zvuk motoru, včely, mouchy apod.

²¹ skupina sloves, která napodobuje zvuky, které vydává menší pracovní nářadí, např. kladivo, sekera apod.

²² skupina momentálních sloves, která vyjadřuje menší pohyby různého druhu, často lidského těla

²³ o jasných zvonivých zvucích, o cinkání apod.

²⁴ např. voda ve vědru při dopravě, nebo voda v holinkách při chůzi ap.

²⁵ skupina sloves, která vyjadřuje zvuky co nejrůznějšího druhu, často drsné, krátké

²⁶ 'sedět' a různé aspekty pohybů spojené se seděním

²⁷ 'chodit, jít' a různé další aspekty tohoto slovesa; některé významy jsou značně posunuté, např. *kuljettaa* 'dopravit'

²⁸ 'běhat' a jeho další významové aspekty

²⁹ 'zpívat' a jeho významové modifikace

³⁰ 'plakat' a s ním spojené významy

Literatura:

ANTTILA, Raimo 1976: *Affektiivis[-deskriptiivis-onomatopoeettis]ten sanojen asema kielen merkkisysteemissä. Virittäjä* 1/1976. Liikekirjapaino Oy. Helsinki.

HAVRÁNEK B. – JEDLIČKA A., 1981: *Česká mluvnice*. SPN. Praha.

MLUVNICE ČEŠTINY 2, 1986, Academia. Praha.

NYKYSUOMEN SANAKIRJA, 1967, WSOY. Helsinki

PALA K. – VŠIANSKÝ J., 1994: *Slovník českých synonym*. LN. Praha.

PENTTILÄ, Aarni, 1963: *Suomen kielioppi*. WSOY. Helsinki.

RAVILA, Paavo 1952: *Onomatopoeettisten ja deskriptiivisten sanojen asema kielen äännesysteemissä. Virittäjä* 4/1952. Liikekirjapaino Oy. Helsinki.

SETÄLÄ E. – SADENIEMI M., 1972: *Suomen kielioppi*. 19. vyd. Otava. Helsinki.

TUOMI, Tuomo 1972: *Suomen kielen käänteissanakirja*. SKS. Helsinki.

SARKIA Kaarlo, 1964: *Runot*. WSOY. Helsinki.

ZIMA, Jaroslav, 1961: *Expresivita slova v současné češtině. Rozpravy ČSAV. Řada společenských věd. 16/71*. Praha.

Resumé

Hangutánzó és hangulatfestő igék a finn nyelvben. Lindroos A. Hilikka (1940), a prágai egyetem általános nyelvészeti és finnugrisztika tanszékének a tanára, s egyben finn lektora a hangutánzó igék rendszerét tekintti át a finn nyelvben. A szuffixumokban gazdag finn igerendszerben a magánhangzók váltakozása finom árnyalatok kifejezését teszi lehetővé. A szerző kitér a hangutánzó és hangulatfestő illetve az expresszív igék kapcsolatára is.